

ROMAN DZWONKOWSKI SAC

STAN BADAŃ NAD RELIGIJNOŚCIĄ POLSKICH SKUPISK EMIGRACYJNYCH WE FRANCJI

Religijność polskiej emigracji zarobkowej stanowi jeden z najbardziej interesujących problemów jej historii. Jest bowiem wyrazem trudno uchwytnego, mimo to niesłychanie ważnego duchowego i moralnego wymiaru życia emigracji polskiej, związanego ściśle z całym jej dziedzictwem kulturalnym.

Publikacje poświęcone temu zagadnieniu, dotyczące wychodźstwa polskiego we Francji, są stosunkowo nieliczne i ubogie, jeśli wziąć pod uwagę liczebność tego wychodźstwa (ok. pół miliona osób przed II wojną światową) i mijające właśnie sześćdziesięciolecie jego historii (1919-1979). Nie podejmowano też dotychczas prób oceny badań w tej dziedzinie.

Zarówno polskie, jak i francuskie opracowania zajmujące się częściowo lub wyłącznie życiem religijnym Polaków we Francji można podzielić na pochodzące z okresu międzywojennego i powojenne. Nie chodzi przy tym o kryterium chronologiczne, ale o ich wartość poznawczą. Publikacje z pierwszego okresu mają charakter przede wszystkim opisowy i tylko w pewnym stopniu podejmują analizę dostrzeganych przemian w postawach religijnych emigrantów.

Większość opracowań zajmujących się życiem religijnym wychodźców pochodzi w tym okresie od Polaków. Ponadto są one niemal wyłącznie dziełem księży z Polski, zatrudnionych całkowicie lub częściowo w duszpasterstwie emigrantów i znających z doświadczenia osobistego poruszaną problematykę.

Pierwsze próby opisów i analiz były podejmowane przez nich już od początku lat dwudziestych, szczególnie na łamach organu Polskiej Misji Katolickiej w Paryżu, którym był tygodnik „Polak we Francji”, wychodzący od końca 1923 r. Pokazywały one przede wszystkim zagrożenie moralne emigrantów oraz podawały jego przyczyny. Za najważniejsze z nich uznano częściowy lub zupełny brak polskiej opieki religijnej, fakt wielorakiego wyobcowania wychodźców (językowego, religijnego, kulturalnego, obyczajowego) i nierzadko krzywdzącą sytuację socjalną lub moralną¹.

Stosunkowo najpełniejszą i najbardziej krytyczną ocenę religijności wychodźstwa we Francji zawiera obszerna rozprawa doktorska ks. Cz. Kaczmarka z końca lat dwudziestych, poświęcona emigracji polskiej w tym kraju². Autor podaje w niej trafną charakterystykę religijności emigrantów. Dotyczy to takich obserwacji jak stwierdzenia o wyjątkowo mocnym powiązaniu uczuć religijnych (katolicyzmu) i narodowych, ważnej

¹ „Polak we Francji” 1924-1939. Paryż.

² *L'émigration polonaise en France après la guerre*. Nancy-Paris-Strasbourg 1928 s. 227-336.

roli religijnej i społecznej duszpasterzy polskich w skupiskach wychodźców oraz własnego, oryginalnego charakteru zewnętrznych form ich religijności na tle środowiska francuskiego.

Podjęty został także ważny problem integracji religijnej, do dziś w praktyce nierozwiązany³. Zwracając uwagę, że dążenie katolików francuskich do zjednoczenia emigrantów polskich i ludności miejscowej w łonie Kościoła i katolicyzmu jest całkowicie słuszne i zgodne z duchem chrześcijaństwa, autor stwierdza stanowczo, że w praktyce nie należy do niego dążyć przez likwidację odrębnych tradycji religijnych oraz przez jedność języka, miejsca i czasu kultu. Nie prowadzi to bowiem do zamierzonego celu i nie służy rzeczywistemu dobru Kościoła. Powoduje bowiem odejście od praktyk religijnych na skutek braku możliwości spełnienia ich we własnym języku i w wyniesionej z kraju formie zewnętrznej. Ks. Kaczmarek podaje trafną analizę historyczną i psychologiczną religijności emigrantów polskich i wielokrotnie podkreśla jej znaczenie dla właściwej oceny tej dziedziny ich życia oraz postulatów własnego, odrębnego duszpasterstwa, tak często przez nich wysuwanych.

Wypowiedzi te miały charakter nowatorski i pionierski na gruncie francuskim, gdzie jeszcze po II wojnie światowej nie doceniano czynnika psychologicznego w dziedzinie duszpasterstwa emigrantów. Płynęło to głównie z czysto prawniczego traktowania tego problemu i z dążenia do szybkiej integracji duszpasterstwa emigrantów z duszpasterstwem miejscowym. Wartość poznawczą pracy ks. Kaczmarka ogranicza jednak fakt, że dotyczy ona tylko pierwszych siedmiu lat emigracji.

Wydana dwa lata później praca ks. L. Poszwy na temat polskich robotników rolnych we Francji nie wnosi w interesującej nas kwestii niemal nic nowego w stosunku do rozważań poprzedniego autora⁴. Mamy w niej jedynie obszerniej przedstawioną, często dramatyczną sytuację psychiczną, moralną i religijną robotników i robotnic rolnych, wynikającą z odosobnienia na wsi, nieznajomości języka i brak kontaktu z duszpasterstwem polskim⁵.

W bogatej literaturze francuskiej z okresu międzywojennego, dotyczącej zagadnień migracyjnych, liczna grupa ludności polskiej traktowana była przede wszystkim z punktu widzenia jej roli i przydatności w życiu gospodarczym i społecznym Francji. Pod uwagę brano także jej walory demograficzne, zdolność adaptacji i podatność na asymilację w środowisku francuskim⁶. Jej życie religijne poruszane jest marginesowo, choć stanowi ono, jak świadczą o tym zwłaszcza czasopisma katolickie z tego okresu, zjawisko zupełnie nowe i zaskakujące zarówno dla miejscowej ludności⁷, jak duszpasterzy i socjologów. Wśród opracowań naukowych jedynie znany badacz zagadnień emigracyjnych

³ Autor nie zna jeszcze wprowadzonego po ostatniej wojnie terminu „integracja” i używa określenia „fusion”. Tamże s. 295, 303.

⁴ *L'émigration polonaise agricole en France*. Paris 1930.⁸

⁵ Tamże s. 158-177. Novum stanowi natomiast analiza kontraktu pracy ustalonego w konwencji emigracyjnej i zapewniającego w art. 3 odpoczynek niedzielny i ewentualny udział w nabożeństwach. Autor wskazuje na jego nierzadką iluzoryczność w warunkach wsi francuskiej.

⁶ H. J a n o w s k a. *Polska emigracja zarobkowa we Francji 1919-1939*. Warszawa 1964 s. 29.

⁷ Zob. zwłaszcza: „L'étranger catholique en France” (Paris) oraz „La vie catholique” (Paris), z lat 1925-1939.

G. Mauco zwraca ogólnie uwagę na instytucjonalną stronę życia religijnego emigrantów polskich, a w tym na szczególną rolę przywódczą ich duszpasterzy oraz na ważną funkcję organizacji polskich⁸.

Podsumowując badania religijności polskiej we Francji z okresu przedwojennego można streścić ogólnie najważniejsze ich tezy. Otóż stwierdzają one:

1. Silne powiązanie katolicyzmu i polskości w przejawach religijności emigrantów.
2. Widoczne różnice w mentalności i stosunku do praktyk religijnych i Kościoła u ludności polskiej i francuskiej.
3. Częste niezrozumienie religijnych potrzeb emigrantów przez lokalnych duszpasterzy francuskich na tle niezajomości ich psychiki i odrębności kulturalnej.
4. Szczególną rolę społeczną i religijną księży polskich w podtrzymaniu i kontynuacji życia religijnego.
5. Obniżenie poziomu praktyk religijnych w związku z niewystarczającą liczbą duszpasterzy polskich, rozproszeniem emigrantów, wyobcowaniem ze środowiska rodzinnego i zagrożeniem moralnym w nowym⁹.

Literatura powojenna, dotycząca religijności skupisk polskich, jest nieporównie bogatsza i posiada większą wartość poznawczą. Zawdzięcza to głównie lepszemu wykorzystaniu źródeł i bardziej precyzyjnym metodom, które stosują autorzy najważniejszych opracowań zarówno ze strony polskiej, jak i francuskiej. Obejmuje również szerszy zakres problematyki. Ponieważ badania z lat bezpośrednio powojennych, a następnie pięćdziesiątych, sześćdziesiątych i siedemdziesiątych, obejmowały już stosunkowo długi okres, mogły one uwzględnić także niektóre przemiany religijne, jakie się w nim dokonały. Problem życia religijnego polskich emigrantów i ich kolejnych generacji został więc potraktowany bardziej całościowo i wszechstronnie.

Wyróżnia się tu szczególnie niepublikowana, doktorska rozprawa socjologiczna ks. W. Bortonia *La crise religieuse des ouvriers polonais en France* z r. 1947, która uwzględnia przede wszystkim okres przedwojenny¹⁰. Autor opiera się na bogatych, niewykorzystanych dotychczas materiałach źródłowych Polskiej Misji Katolickiej w Paryżu (sprawozdania duszpasterzy, dane liczbowe, korespondencja) oraz na badaniach własnych. Ze względu na bogatą dokumentację zawartą w pracy wnioski dotyczące stopnia praktyk religijnych i przyczyn ich obniżenia można uznać, jak się zdaje, za najbardziej uzasadnione, w porównaniu z wynikami innych badań. Do najważniejszych

⁸ *Les étrangers en France*. Paris 1932 s. 327-328. W badaniach socjologicznych podjętych we Francji w latach trzydziestych, a dotyczących emigrantów zatrudnionych w rolnictwie, zgromadzono obszerne materiały ukazujące m.in. postawy religijne Polaków. Ilustrują one przemiany w tej dziedzinie na skutek rzadkich wizyt duszpasterzy polskich. *Domangeon et Mauco. Documents pour servir à l'étude des étrangers dans l'agriculture française*. Paris 1939. Materiały te nie zostały dotychczas wykorzystane.

⁹ Powyższe oceny znalazły potwierdzenie w polskich relacjach dziennikarskich na temat wychodźstwa we Francji z okresu międzywojennego. Por. np.: F. Cegiełka SAC. *Szlakierem tułaczy*. Warszawa 1934; „Polak we Francji” 1924-1939. Potwierdzają je także w pełni materiały archiwalne dotyczące dwudziestolecia międzywojennego. *Acta Hlondiana*. Dział III. Vol. 3-5. Archiwum Archidiecezji Gnieźnieńskiej. Literacki, psychologicznie trafny obraz życia religijnego polskich górników w północnej Francji w okresie międzywojennym zawiera powieść J. Majcherczyka *Emigranci* (Paryż brw.).

¹⁰ Paryż 1947. Biblioteka Instytutu Katolickiego w Paryżu (mps).

należy stwierdzenie, że poziom zwykłych praktyk niedzielnych w polskich placówkach duszpasterskich wynosi od 23 do 30%¹¹. Reszta jednak, poza bardzo niewielką liczbą osób otwarcie wrogich religii, zachowuje, według uzyskanych wyników, wiarę w Boga i życie pozagrobowe, nierzadko modli się w domu, przestrzega chrześcijańskich zasad moralnych i zwraca się do Kościoła w decydujących momentach życia¹².

Najbardziej cenną poznawczo część pracy stanowi analiza przyczyn kryzysu religijnego wśród emigrantów. Na pierwszym miejscu autor wymienia fakt „wykorzenia” (la loi du déracinement), którego wpływ na psychikę oraz postawy religijne emigrantów coraz bardziej ostatnio interesuje badaczy zajmujących się migracją jako fenomenem społecznym¹³. Za główną jednak przyczynę zaniedbań praktyk religijnych — związaną zresztą z wykorzeniem — należy uznać, jego zdaniem, wpływ robotniczego środowiska francuskiego. W dalszej kolejności wymienione zostały warunki życia i pracy utrudniające wypełnianie praktyk, brak księży polskich i ich niekorzystny dla duszpasterstwa status prawny, laicka propaganda wpływowego syndykatu CGT (Confédération Générale du Travail) oraz działalność różnych sekt.

Autor dostrzega także wewnętrzne przyczyny przemian w postawach religijnych, do których zalicza przede wszystkim zbyt tradycyjną i mało intelektualnie pogłębioną wiarę samych emigrantów. Na uwagę zasługuje porównanie analogicznych praktyk religijnych emigrantów polskich i robotników francuskich. O ile u pierwszych, pomimo niekorzystnych warunków, poziom ich wynosi, jak wspomniano, od 23 do 30%, to w robotniczych parafiach francuskich sięga on zaledwie przeciętnie od 4 do 5%¹⁴.

Po raz pierwszy poruszone zostało szerzej także zgadnienie obecności różnych sekt religijnych w skupiskach polskich, które autor określa jako zjawisko charakterystyczne. Przyczyny sukcesów sekt dostrzega w niezrealizowanych potrzebach religijnych emigrantów wobec braku odpowiedniej liczby księży z ich rodzinnego kraju¹⁵.

Praca ks. Bortonia jest, jak dotychczas, najpoważniejszą pozycją, poświęconą w całości życiu religijnemu Polaków we Francji. Dotyczy ona jednak przede wszystkim okresu międzywojennego¹⁶.

¹¹ Tamże s. 218. Wnioski te wyprzedzają niemal o 20 lat podobne wyniki, do jakich dochodzi J. J. Mol w badaniach nad emigrantami polskimi i włoskimi (*The Decline of Religious Participation of Migrants*. „Migrations Internationales” 3:1965 nr 3 s. 137-146).

¹² Bortonia, jw. s. 82, 162-166.

¹³ Przykładowo wymienić tu można: C. Valabregue. *L'homme déraciné*. Paris 1973; P. George. *Les migrations internationales*. Paris 1976; C. Mercier. *Les déracinés du capital*. Lyon 1977; „Autrement” 1977 nr 11. Paris (numer poświęcony kulturze imigrantów).

¹⁴ Bortonia, jw. s. 97.

¹⁵ Tamże s. 121-122.

¹⁶ Tego samego okresu dotyczy opublikowany niedawno, interesujący artykuł J. Ch. Bonnet *La vie religieuse des catholiques polonais du bassin stéphanois dans l'entre deux — guerres* („Bulletin du Centre d'Histoire Régionale” Saint-Etienne 1977 nr 1 s. 15-39). Zajmuje się on jednak głównie instytucjonalną i organizacyjną stroną życia religijnego Polaków w regionie przemysłowym Saint-Etienne i zawiera jedynie ogólne oceny postaw religijnych. Autor opiera się wyłącznie na źródłach francuskich, które krytycznie i starannie wykorzystuje. Praca zawiera pewne nieścisłości. Należy do nich np. twierdzenie, że władze polskie żądały nauczycieli, pielęgniarek i księży dla emigrantów, co nie miało miejsca (s. 20) oraz opinię o istnieniu szkółek polskich (s. 30), co także nie odpowiada prawdzie. Autor podkreśla ważną rolę księży polskich i własnych stowarzyszeń religijnych. Artykuł

W powojennej literaturze francuskiej, poświęconej problemowi adaptacji i asymilacji kulturowej imigrantów, wyróżnia się dwutomowe, obszerne studium socjologiczne A. Girard'a i J. Stoetzel'a *Francuzi i imigranci*¹⁷. W ankietowych badaniach przeprowadzonych przez Institut National d'Etudes Démographiques na początku lat pięćdziesiątych, a dotyczących najbardziej licznych grup imigrantów (Włochów, Algierczyków i Polaków), uwzględnione zostało także, w pewnym stopniu, życie religijne Polaków. Badaniem objęto reprezentację ludności polskiej zatrudnioną w rolnictwie w dep. Aisne oraz górników polskich na północy Francji w dep. Nord i Pas de Calais.

Wypowiedzi pierwszej kategorii badanych wskazują na ciągłą potrzebę i oczekiwanie własnych duszpasterzy oraz na wyraźne rysy odrębności kultury religijnej w stosunku do Francuzów. Badania wykazały wysoki stopień praktyk religijnych u Polaków. I tak 66% robotników rolnych podało, że je wypełnia, a 30% określiło się jako katolicy niepraktykujący. W środowisku górników analogiczne kategorie wynosiły 63% i 37% (nie pytano o regularność praktyk)¹⁸. Autorzy zwracają uwagę, że nie można jednak tych wyników rozciągać na całość populacji polskiej, ze względu na ograniczoną liczbę ankietowanych (129 rodzin na wsi, 94 rodziny górników). Badania potwierdziły opinie oparte na potocznej obserwacji o istnieniu trzech grup w środowisku górniczym, według malejącej liczebności: korzystających wyłącznie z duszpasterstwa polskiego, korzystających z jednego i drugiego oraz tych, którzy nie spełniają żadnych praktyk, lecz zachowują przywiązanie do wiary. Podkreślono również obecność „świadków Jehowy”¹⁹.

We wnioskach ogólnych autorzy stwierdzają, że gdy chodzi o tradycje religijne i typ uczuciowości, to emigranci polscy różnią się w sposób tak widoczny od ludności francuskiej, iż tożsamość wyznawanej religii nie wystarcza do identyfikacji w tej dziedzinie obu tych grup²⁰.

Zagadnienie życia religijnego Polaków w okresie powojennym zostało w niemałym stopniu uwzględnione w dwu francuskich badaniach społeczności lokalnych z lat sześćdziesiątych²¹. Ukazują one wpływ pewnych uwarunkowań społecznych na praktyki religijne drugiego pokolenia emigrantów, co jest szczególnie cenne (małżeństwa mieszane polsko-francuskie, wyższy standard życiowy). Zaobserwowano więc niższy procent praktyk niedzielnych w małżeństwach mieszanych i regres religijnych tradycji polskich u tej samej kategorii osób²².

Interesującą, lecz budzącą zasadnicze zastrzeżenia próbą analizy faktu przynależności pewnej liczby Polaków z północnej Francji do sekty „świadków Jehowy” jest

---

zawiera stereotypowe już twierdzenie o niebezpieczeństwie nacjonalizmu polskiego grożącego jakoby życiu religijnemu Polaków (s. 36-37).

¹⁷ *Français et immigrés. L'attitude française. L'adaptation des Italiens et des Polonais*. Cah. 19. Paris 1953. Cah. 20. Paris 1954, INED Travaux et Documents.

¹⁸ Tamże Cah. 19. s. 84, 402-404, 481.

¹⁹ Tamże s. 481-484.

²⁰ Tamże s. 108. Cah. 20 s. 197.

²¹ R. Boudon, A. Horin, A. Majewski. *Ostricourt. Préenquête sur l'émigration polonaise en France du Nord 1962*. Lille 1963 (odbitka kseroksowa); C. Barbier. *Les étrangers à Mancieulles (Meurthe et Moselle), Essai socio-démographique (1911-1962)*. Nancy-Paris 1962.

²² Boudon, Horin, Majewski, jw. rodz. III i VII.

artykuł R. Dericquebourg, opublikowany w r. 1977²³. Autor powołuje się na opinie robotników francuskich, którzy tak często spotykają się z przynależnością do niej swych polskich kolegów, że w ich oczach uchodzi ona za religię Polaków. R. Dericquebourg nie usiłuje jednak weryfikować tej opinii przez podanie jakichkolwiek danych liczbowych. Podaje natomiast kilka hipotez wyjaśniających masowy, jego zdaniem, charakter tego zjawiska. Co prawda stwierdza, że opiera się w swoich rozważaniach nie na źródłach, lecz na ogólnych zasadach psychologii emigrantów z Polski i warunkach, w jakich się znaleźli we Francji. Przyczyny sukcesów sekty widzi więc w ich rozczarowaniach, niemożliwości zrealizowania pierwotnych nadziei i zamierzeń, braku życia politycznego wśród Polaków, w zbyt tradycyjnym, narodowym i niedostosowanym do potrzeb charakterze pozycji prawnej księży polskich, ich braku oraz w dążeniu księży francuskich do integracji emigrantów do miejscowych parafii.

Podstawowe założenie artykułu o wyjątkowo licznej przynależności Polaków do omawianej grupy religijnej nie odpowiada jednak rzeczywistości. Grupa ta bowiem stanowi jedynie drobny procent w skupiskach polskich²⁴. Hipotezy autora mają nierówną wartość. Z historii duszpasterskich placówek polskich wiadomo, że główną rolę odgrywała ostatnia z wymienionych przyczyn²⁵. Oceny działalności duszpasterzy polskich są konstrukcją czysto teoretyczną, powstałą na tle niezajomości środowiska emigrantów. W pozostałych hipotezach zawarte są, jak się zdaje, trafne spostrzeżenia, lecz stopnia ich słuszności nia da się ustalić.

Zupełnie nowe dane przynosi krótkie studium o sytuacji Polaków we Francji, opracowane przez Polską Misję Katolicką w Paryżu w r. 1963. Dotyczy ono praktyk i postaw religijnych ludności polskiej przy różnej narodowościowo opiece duszpasterskiej²⁶. Pod uwagę wzięto ludność w dwu różnych diecezjach i regionach kraju, posiadającą (diec. Arras, dep. Pas de Calais) lub nieposiadającą (diec. Nancy, dep. Meurthe et Moselle) własne ośrodki duszpasterskie i duszpasterzy polskich z prawami proboszczów. Studium zostało oparte na ankietach z powyższych diecezji. Wykazuje ono zasadnicze różnice w intensywności życia religijnego na korzyść ludności z diecezji Arras, gdzie istnieją samodzielne polskie placówki duszpasterskie, pomimo że jest to teren o wiele bardziej zdechrystianizowany.

Na stabilność i rolę społeczno-religijną polskich placówek duszpasterskich we Francji zwraca uwagę w swoim zwięzłym, lecz bogatym treściowo artykule ks. S. Ludwiczak, podając zarazem jej pogłębioną, socjologiczną i psychologiczną analizę²⁷.

²³ *Les Temoins de Jehovah dans le Nord de la France: implantation et expansion*. „Social Compass” 1977 nr 1 s. 71-82.

²⁴ Według zgodnych relacji na północy kraju liczba „świadków Jehowy” wynosi od 1 do 2%. Szacunkowe oceny z r. 1970 wymieniają ok. 2 000 osób (Ch. I s a b e l. *Les Polonais dans le Nord de la France*. „La Voix du Nord” 2 IX 1970). Jeśli wziąć pod uwagę, że w r. 1968 było w tym regionie 65 151 Polaków naturalizowanych i 44 116 obywateli polskich (J. D e f r e n n e, M. N. D u f e t e l. *Les étrangers dans la région Nord-Pas de Calais en 1968*. Lille brw. s. 13,15), to liczba członków sekty w stosunku do całości wynosi w tym zestawieniu 1,8%.

²⁵ R. D z w o n k o w s k i SAC. *Przemiany polskiej parafii w północnej Francji (1922-1972). Studium historyczno-socjologiczne parafii w Oignies*, W: *Studia polonijne*. T. 1. Lublin 1976 s. 53-56.

²⁶ *L'étude de la situation religieuse des Polonais en France*. Paris 1963 (tekst powielany).

²⁷ *Rola polskich placówek duszpasterskich w procesie adaptacji religijno-społecznej wiernych polskiego pochodzenia*. „Duszpasterz Polski Zagranicą” 24:1973 nr 3 s. 283-299.

Specyfice religijnej polskich parafii na północy Francji poświęcone są artykuły R. Dzwonkowskiego SAC i ks. F. Jagły z ostatnich lat siedemdziesiątych²⁸.

Mało znane zagadnienie stosunku dalszych generacji emigrantów (drugie i trzecie pokolenie) do duszpasterstwa polskiego i religijnych tradycji polskich podejmuje w swoich badaniach ankietowych Dzwonkowski SAC²⁹. Ze względu jednak na ograniczony ich zasięg, osiągnięte wyniki i wnioski nie mogą być uogólniane.

W bardzo obszernej rozprawie doktorskiej J. Gruszyńskiego z r. 1977, poświęconej problemowi integracji trzech pokoleń Polaków we Francji uwzględnione zostało także zagadnienie ich religijności³⁰. W stosunku do wszystkich dotychczasowych opracowań tego rodzaju, praca wyróżnia się najszerszym zakresem badań, gdyż obejmuje wszystkie największe skupiska polskie w tym kraju i wykorzystuje wypowiedzi aż 600 respondentów w obszernej ankiecie indywidualnej.

Wyniki wskazują na stosunkowo niewielkie różnice w praktykach religijnych wśród trzech generacji. Ilustruje to następujące zestawienie³¹:

Stopień praktyk religijnych	Imigranci	Dzieci imigrantów	Wnuki imigrantów	Razem trzy generacje
praktykujący regularnie	32%	30%	25%	28%
praktykujący nieregularnie	30%	32%	37%	32%
praktykujący bardzo rzadko	22%	28%	22%	23%
niepraktykujący wcale	9%	10%	12%	13%

Jak widać, wyniki te zbliżają się do tych, które podawały prace W. Bortonia z r. 1947 i A. Girarda z lat pięćdziesiątych, co by wskazywało na bardzo zmienną stabilność postaw religijnych w bardziej zwartych środowiskach polskich³².

²⁸ R. Dzwonkowski SAC. *Specyfika religijna polskich parafii na północy Francji*. W: *Studia polonijne*. T. 3. Lublin 1979 s. 333-340; ks. F. Jagła. *Specyficzne formy duszpasterstwa polonijnego w relacji do duszpasterstwa parafii miejscowych. Jego powstanie, rozwój i stan obecny*. Tamże s. 325-331.

²⁹ *Młodzież polonijna we Francji wobec polskich tradycji narodowych. Zagadnień integracji społecznej*. W: *Studia polonijne*. T. 2. Lublin 1978 s. 207-278.

³⁰ *Spółeczność polska we Francji 1919-1975. Problemy integracji trzech pokoleń*. Paryż 1977 s. 432-461 (mps w języku polskim przygotowany do druku).

³¹ Tamże s. 446.

³² Wyniki te są o wiele wyższe, niż to podają szacunkowe, pochodzące z r. 1972 oceny rektora PMK w Paryżu, ks. Z. Bernackiego. Według tych ocen 50% Polaków (imigrantów i ich potomków, niezależnie od obywatelstwa) pozostaje poza oddziaływaniem duszpasterstwa polskiego i francuskiego (ks. A. Ludwiczak. *Problemy duszpasterstwa polskiego we Francji*. „Duszpasterz Polski Zagranicą” 23:1972 nr 3 s. 269). Wydaje się jednak, że bardziej miarodajne są wyniki badań notujących nawet bardzo nieregularne, przygodne praktyki w różnych ośrodkach, niż oceny szacunkowe, oparte na obserwacji stałych, głównie polskich ośrodków kultu.

W uwagach końcowych należy wspomnieć o stereotypowych ocenach religijności emigrantów polskich spotykanych w niektórych francuskich opracowaniach naukowych i artykułach publicystycznych. Datują się one od lat dwudziestych i są w niezmienionej formie powtarzane do chwili obecnej, szczególnie przez lokalnych duszpasterzy francuskich. Sprowadzają się one do twierdzenia, że religijność ta ma charakter zbyt narodowy, za mało katolicki, czego dowodem ma być dążenie do posiadania własnych duszpasterzy i odrębnych wspólnot religijnych, co łatwo może prowadzić do getta i sekciarskiego nacjonalizmu. Krytycznie i negatywnie oceniane są także jej przejawy zewnętrzne, które traktuje się jako rodzaj folkloru religijno-narodowego, przesadnie podkreślającego element manifestacji zewnętrznej (procesje, śpiewy, stroje ludowe młodzieży i dzieci, sztandary stowarzyszeń wnoszone do kościoła, szereg nabożeństw paraliturgicznych)³³.

Powyższe oceny i zarzuty nie biorą pod uwagę społecznych i kulturalnych uwarunkowań przejawów religijności i jej form kulturowych. Ta sama treść dogmatyczna może mieć, jak wiadomo, swój bardzo różny wyraz liturgiczny, a tym bardziej paraliturgiczny. Wiąże się bowiem z tradycjami i zwyczajami o wielowiekowej, odrębnej historii; szczególną rolę odgrywa w niej rodzimy język wyniesiony z kraju emigracji. Postulat zmiany tych wartości przez emigranta w ciągu jednego pokolenia trzeba uznać nie tylko za głęboko niehumanitarny, ale także za nierealny³⁴.

Wspomniane oceny katolicyzmu emigrantów polskich ukazują również charakterystyczne, ogólnospołeczne zjawisko, jakim jest trudność zrozumienia i właściwej oceny innych niż własne form religijności. Wydaje się natomiast, że należy przyznać słuszność tym opiniom krytycznym autorów francuskich, którzy wskazują na brak głębszej podbudowy intelektualnej religijności emigrantów polskich. Tym bardziej jednak zwraca uwagę fakt jej dużej odporności na zagrożenia powiązane z emigracją, o czym mogą świadczyć cytowane wyżej wyniki różnych opracowań, podające stopień praktyk religijnych.

*

Podsumowując ocenę badań w omawianej dziedzinie należy stwierdzić, że poza jedną, obecnie już historyczną pozycją, którą jest praca ks. Bortonia, mają one raczej charakter fragmentaryczny. Jedyne psychologiczne i historyczne wyjaśnienie religijności polskich skupisk emigracyjnych we Francji, najczęściej podejmowane, można uznać za wyczerpujące. Nie badano jednak bliżej roli i wpływu licznych organizacji religijnych,

³³ Por. np. „Dossier de l'Action populaire” 10 III 1926 – cyt. za: K a c z m a r e k, jw. s. 287; B o n n e t, jw. s. 36; *Une enquête de Jean Pélissier*. „La Croix” 9 X 1952; B o u d o n, H o r i n, M a j e w s k i, jw. rozdz. VIII s. 10; D z w o n k o w s k i SAC. *Przemiany polskiej parafii* s. 56 przyp. 52; D e r i c q u e b o u r g, jw. s. 78. Zarzut o tworzeniu getta przez różne wspólnoty etniczne we Francji zachowujące własny charakter religijny formułują np.: G. V e r b u n t. *L'insertion religieuse*. „Cahiers d'action religieuse et sociale” 1969 nr 490 s. 108; J. P h i l i p e. *Ghetto français*. „Migration et Pastorale. France-Babel” 1975 nr 88 s. 6-7.

³⁴ W tym duchu ocenia tę kwestię najnowsze prawodawstwo kościelne. Por. instrukcja Pawła VI *Migratorum cura* nry 4, 10-11.

popularnych wśród ludności polskiej i pochodzenia polskiego, pielgrzymek do różnych miejsc kultu (regionalnych i krajowych) oraz dorocznych zjazdów religijnych w pewnych regionach kraju. Pełnego, naukowego potwierdzenia oczekuje także przyjęta powszechnie wśród Polaków opinia o decydującej roli polskich placówek duszpasterskich w utrzymaniu religiności emigrantów. To ostatnie zagadnienie może być jednak należycie ocenione dopiero po dokonaniu wielu opracowań monograficznych dających podstawę do uzasadnionych uogólnień.

OU SOMMES NOUS AVEC LES RECHERCHES
SUR LA VIE RELIGIEUSE
DES POLONAIS EN FRANCE?

R é s u m é

L'article a été préparé à l'occasion de 60 ans de l'histoire de l'émigration polonaise en France. L'auteur constate que les recherches scientifiques sur la vie religieuse des Polonais en France (1/2 million avant la guerre) sont peu nombreuses et bien insuffisantes. Celles qui sont plus importantes ont été faites après la II-eme guerre mondiale.

Le problème qui était plus particulièrement étudié par les auteurs polonais c'est la psychologie et le caractère spécifique de la culture religieuse des émigrés polonais ainsi que le niveau des pratiques religieuses. Ces aspects ont été les plus souvent méconnus par les auteurs français qui se sont intéressés à la vie religieuse des Polonais en France. C'est pourquoi ils répètent les opinions stéréotypiques: la vie religieuse trop nationale, trop folklorique etc.

Dans les recherches d'après la guerre on a constaté la stabilité très marquée du niveau des pratiques religieuses chez les émigrés et leurs descendants (entre 23% — 30%). En résumé il faut constater que jusqu'à présent les recherches en cause ont plutôt un caractère fragmentaire. Par ex. le rôle effectif des aumôneries polonaises, de la pastorale propre etc. n'a pas été encore analysé.